

**HUDUDLARNING IJTIMOIIY-IQTISODIY DAROMADLARINI
OSHIRISH YO'LLARI**

**WAYS TO INCREASE THE SOCIAL ECONOMIC INCOME OF
REGIONS**

Egamberdiyev Murodulla Farxod o'g'li

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti "Moliya" kafedrası magistri

Egamberdiyev Muradulla Farhad Ugli

**Master of the Department "Finance" of the Institute of counter-engineering
and economics**

***Annotatsiya.** Maqolada mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashda byudjet istiqbolining mohiyati, tarkibi, byudjet daromadlarining o'ziga xos xususiyatlari, ularni tashkil etish holati, shuningdek, byudjet istiqboli va byudjet daromadlarini oshirish borasida taklif va tavsiyalar shakllantirilgan.*

***Annotation.** In the article, the essence of the budget prospect in ensuring the socio-economic development of the country, the composition, the specifics of budget revenues, the state of their organization, as well as proposals and recommendations on the prospects for the budget and increasing budget revenues are formulated.*

***Kalit so'zlar:** byudjet istiqboli, byudjet daromadi, soliq, yuridik shaxs.*

***Keywords:** budget perspective, budget income, tax, legal entity.*

Kirish. Mamlakat istiqbolini belgilashda va yalpi ichki (milliy) mahsulotni taqsimlashning moliyaviy vositasi sifatida davlat byudjeti o'ziga xos xususiyatlarga ham ega. Agar moliya yordamida taqsimlash qiymatning shakllari o'zgargan sharoitda va ko'plab oldi-sotdilar natijasida amalga oshirilsa, yalpi ichki (milliy) mahsulotning davlat byudjeti orqali taqsimlanishi ma'lum darajada, almashuvdan ajralgan holda sodir bo'ladi. Qiymatning davlat byudjeti orqali harakatlanishi moddiy mahsulotning harakatidan to'liq uziladi va sof qiymat xarakterini kasb etadi. Faqat davlat byudjetidan tashqarida, byudjet resurslari sarflanayotganda taqsimlash va almashuv operatsiyalarining qayta qo'shib ketishi sodir bo'ladi.

Moliya tizimining boshqa barcha bo‘linmalari va moliyaviy kategoriyalar (baho, ish haqi, kredit va boshqalar) bilan chambarchas bog‘liqligi ham davlat byudjetiga xos xususiyatdir.

Davlat byudjetining istiqbolini ochib berishda u orqali amalga oshiriladigan taqsimlash jarayonlarining mazmunini ko‘rib chiqish alohida ahamiyat kasb etadi.

Tahlil va natijalar

Yalpi ichki (milliy) mahsulotni davlat byudjeti orqali taqsimlash bir vaqtning o‘zida, o‘zaro bog‘langan va ma’lum darajada mustaqil bo‘lgan uch bosqichga egadir:

- 1) umumdavlat pul fondini shakllantirish (byudjet daromadlari);
- 2) hududiy va ma’lum maqsadlarga mo‘ljallangan ko‘p sonli byudjet fondlarini yaratish;
- 3) byudjet fondidan foydalanish (byudjet xarajatlari). Davlat byudjeti orqali yalpi ichki (milliy) mahsulotni taqsimlashning bu bosqichlari bir vaqtning o‘zida va uzluksiz sodir bo‘lsada, bu ularning nisbatan alohidaligini ham inkor etmaydi. Bu bosqichlarni bo‘lish va ularni alohida-alohida ko‘rib chiqish orqali byudjetli taqsimlashning xarakteri, shakli va metodlari to‘g‘risida osonroq va aniqroq tasavvur hosil qilish mumkin.

Birinchi bosqichda yuridik va jismoniy shaxslarga tegishli pul mablag‘larining bir qismi davlatning qo‘lida to‘planishi sodir bo‘ladi. Ana shu asosda mablag‘larni oluvchi - davlat bilan mablag‘larni to‘lovchilar o‘rtasida moliyaviy munosabatlar vujudga keladi. Bu munosabatlar, asosan, majburiylik (imperativlik) xarakteriga egadir. Bu bosqichdagi taqsimlash jarayonlarining xarakterli xususiyati shundaki, byudjetga tushuvchi mablag‘lar ajratib olingan bo‘lib, ular qat’iy chegaralanmagan. Ularning barchasi hozircha yagona maqsadga - umumdavlat ehtiyojlarini qondirishga yo‘naltirilgan. Davlat pul fondining alohidaligiga aniq maqsadlarga mo‘ljallangan fondlarni kristallizatsiya qilish boshlanganda barham beriladi.

Byudjet istiqbolini belgilashda ikki xil tushunchadan foydalaniladi:
byudjetga to‘lovlar (soliqlar, ajratmalar, bojlar va boshqalar);
davlat byudjetining daromadlari.

Bu tushunchalar bir xil ma'noni anglatadi. Chunki ularning ikkalasi ham davlat va mablag' to'lovchilar o'rtasida vujudga keladigan bir xildagi taqsimlash munosabatlarini ifoda etadi. Bu yerda faqat ma'no jihatidan emas, balki miqdoriy jihatdan ham bir xillikka erishilgan. Zero, ularning xar ikkalasi ham milliy daromadning yagona qismiga tegishlidir. Biroq bu tushunchalarning ikkiyoqlamalik xarakterga egaligini ham unutmash lozim.

Davlat byudjetiga to'lovlar (soliqlar, ajratmalar, bojlar va boshqalar), eng avvalo, to'lovchilarning xarajatlaridan iborat bo'lib, ularning daromadlaridan chegirilsada, bir vaqtning o'zida ular davlat byudjetida davlatning daromadlari sifatida gvdalanadi. Ana shundan taqsimlash munosabatlariga kirishgan ishtirokchilar (tomonlar) o'rtasidagi manfaatlarda ba'zi bir farqli jihatlar vujudga keladi. Davlat byudjetning daromadlarini oshirishdan manfaatdor bo'lsa, bu narsa u yoki bu darajada to'lovchilarning (yuridik va jismoniy shaxslarning) manfaatdorligini (qiziquvchanligini) pasaytiradi.

Davlat byudjetining daromadlari o'zining yaxlitligi (yagonaligi, birligi) bilan farqlanadi va ular yagona maqsadga - ijtimoiy ehtiyojlarni qondirishga xizmat qiladi. Undirish metodlari, to'lovchilarning tarkibi, to'lash muddatlari va hokazolarda katta farqlanishlar bo'lishiga qaramasdan, ularning barchasi davlat pul fondini shakllantirish bo'yicha davlat va to'lovchilar o'rtasida vujudga kelgan taqsimlash munosabatlarini tashuvchilar (ifodalovchilar)dir. Bu o'z navbatida, mablag'larni to'lovchilar bilan davlat o'rtasidagi munosabatlarning barchasi orasidan moliyaviy (byudjet) kategoriyaning bir ko'rinishi sifatida alohida munosabatlarni ajratib olishga asos yaratib beradi. Agar moliya iqtisodiy kategoriya sifatida e'tirof etilgan bo'lsa, byudjet bu kategoriyaning tarkibiy qismi ko'rinishlaridan biridir. O'z navbatida, byudjet uziga tegishli bo'lgan (byudjetli) kategoriyalarni vujudga keltiradi.

Davlat byudjeti daromadlarini istiqbolini turli ko'rinishlarini (qo'shilgan qiymat solig'i, aksizlar, daromad solig'i va boshqalar) byudjet kategoriyalarining navbatdagi ko'rinishlari sifatida talqin qilish uchun asoslar yetarli emas. Chunki mazmuniga ko'ra iqtisodiy kategoriyalar obyektiv bo'lib, ular iqtisodiy qonunlarning harakatini ifodalasa,

ularning namoyon bo'lish shakli esa, ma'lum darajada, subyektiv bo'lishi mumkin. Shuning uchun ham istiqboli daromadlarning xar bir ko'rinishiga tegishli bo'lgan xususiyatlar obyektiv harakatdagi (amaldagi) iqtisodiy kategoriyaning - davlat byudjeti daromadlarining namoyon bo'lish, ifodalanish shaklidir. Bu xulosaning to'g'riligini ko'p yillik amaliyot ham tasdiqlaydi.

Byudjetga to'lovlar ko'rinishining o'zgarishi, bir to'lovning boshqa biri bilan almashtirilishi iqtisodiy kategoriya mazmunining emas, balki shakllarining evolyutsiyasidir. Biroq bundan moliyaviy va byudjet kategoriyalari kat'iyon obyektiv, ularning namoyon bo'lish shakllari esa subyektivdir, degan xulosa chiqarmaslik kerak. Iqtisodiy qonunlarning harakati, iqtisodiyotning taraqqiyot darajasi, ishlab chiqarish munosabatlarining yetukligi va boshqa omillar, ma'lum darajada, davlat byudjeti daromadlarining shakllarini ham belgilab beradi. Bozor iqtisodiyoti (yoki unga o'tish) sharoitida eng asosiy vazifa iqtisodiy taraqqiyotga erishish, uning samaradorligini ta'minlash, raqobatbardoshligiga erishish hisoblansa, bu vazifalarning bajarilishiga byudjetga to'lovlarning shakllari ham o'zining sezilarli hissasini qo'shishi kerak. Ular byudjet daromadlarini miqdoriy jihatdan ta'minlabgina qolmasdan, balki ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va moliyaviy resurslarning oqilona va maqsadli taqsimlanishini rag'batlantirishi ham kerak. Shunday qilib, davlat tomonidan o'rnatilgan tartib natijasida vujudga kelgan byudjetga to'lovlarning turli shakllari davlatning qonunlarida, moliyaviy boshqaruv organlarining normativ hujjatlarida o'z ifodasini topgan obyektiv omillarga ma'lum darajada bog'liq bo'ladi.

Hududiy va ma'lum maqsadlarga mo'ljallangan ko'p sonli fondlarning shakllanishi yuz beradi, ya'ni umumdavlat pul fondini bo'lishning murakkab taqsimlanish jarayoni amalga oshiriladi. Tashqi tomondan u barcha ijtimoiy bo'linmalardan ajralgan ichki byudjet jarayonidek ko'rinadi. Haqiqatda esa bu taqsimlash ijtimoiy munosabatlarning barcha sohalarini qamrab oladi. Bu bosqichda jamiyatdagi barcha subyektlarning manfaatlari o'zaro to'qnash keladi. Mamlakatdagi har bir ma'muriy-hududiy birlik o'z byudjetiga ega bo'lganligi uchun bu bosqichda ana shu byudjetlarning (ya'ni hududlarga, mo'ljallangan fondlarning) umumiy hajmini

to'g'ri aniqlash alohida ahamiyat kasb etadi. U yoki bu byudjetning xarajatlari joylarda olingan daromadlarning hajmi bilan mos kelmasligi oqibatida ularni qo'shimcha mablag'lar bilan ta'minlash zaruriyati vujudga keladi, barcha quyi byudjetlarni balanslashtirish zarurati paydo bo'ladi. Shunday qilib, murakkab taqsimlash jarayoni sodir bo'ladiki, unda mamlakat ma'muriy-hududiy bo'linmalarining barchasi ishtirok etib, ularning ayrimlari o'z mablag'larini berishsa, boshqalari esa byudjet mexanizmi orqali bu mablag'larni oladi.

Xulosa

Xududlararo byudjetli taqsimlash byudjetlarning yuqori va quyi bo'g'inlari o'rtasidagi munosabatlardak ko'rinadi. Chunki byudjetli tartibga solish yuqori byudjetlarning mablag'lari hisobidan amalga oshiriladi. Biroq o'z daromadlari hisobidan quyi bo'g'inlarning byudjet munosabatlarini tartibga soluvchi har bir byudjet bo'linmasi amalda bu munosabatlarning tarkibiga yuqorida ko'rsatilgan balanslashtirish sodir bo'layotgan ko'plab ma'muriy-xududiy birliklarni kiritadi. Ular esa, o'z navbatida, byudjetli tartibga solishda xo'jalik yurituvchi subyektlar va aholidan tushgan mablag'larni sarflaydi. Demak, bu jarayonda ham turli subyektlar o'rtasida murakkab va ko'p tomonlama taqsimlash munosabatlari vujudga keladi.

Bir vaqtning o'zida, byudjet va uning barcha bo'linmalarida iqtisodiyot, ijtimoiy soha, ijtimoiy ta'minot, markazlashtirilgan investitsiyalar, hokimiyat va boshqaruv organlari, mudofaa va boshqalarning ehtiyojlarini qondirishga yo'naltirilgan maqsadli fondlar shakllantiriladi. Bunda, albatta, iqtisodiyot tarmoklari, ijtimoiy sohaning bo'linmalari va hokazolar o'rtasida mablag'larni qayta taqsimlash sodir bo'ladi.

Byudjet fondlari hududlar va maqsadga mo'ljallanganligi bo'yicha xarajat qilinadi, ya'ni ko'pchilik hollarda, bir mulkchilik shakli doirasida byudjet mablag'larini qaytarilmaslik tarzida berish sodir bo'ladi. Ularning haqiqatda sarflanishi esa byudjetli taqsimlash jarayonining oxirgi bosqichida byudjet mablag'larini olganlar tomonidan amalga oshirilishi byudjet istiqbolini belgilab berishda muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Malikov T.S. Byudjet-soliq siyosati. O‘quv qo‘llanma. – T.: Iqtisod-moliya, 2019. – 376 b.
2. To‘ychiyev A., Abidov M. Byudjet tasnifi. O‘quv qo‘llanma. – T.:Iqtisod-moliya, 2018. –200 b.
3. Jumayev N.X., Raxmonov D.A. Sog‘liqni saqlash muassasalarini moliyalashtirishning natija mezonlarini shakllantirish. // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. № 3. 2019. – 8-17 b.